

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі дысертацыі

1. Аснову распрацаванай тыпалогіі канструкцый з эліпсісам дзеяслова складае кампенсаторная прыкмета – паняцце, што выяўляе механізм кампенсацыі ў іх сэнсу або граматычных значэнняў. Яна характарызуе эліптычныя канструкцыі паводле спосабу эксплікацыі граматычных і семантычных катэгорый, дазваляе найбольш поўна выявіць тыпалагічна істотныя прыкметы, устававіць і структураваць параметры тыпалогіі, а таму з’яўляецца найбольш прыдатнай для сістэматызацыі і класіфікацыі канструкцый з эліпсісам дзеяслова.

Кампенсаторнай прыкмеце ўласцівы ўніверсальнасць, кваліфікацыйны характар і інтэгральная функцыя. Універсальны характар прыкметы праяўляецца ў маштабах ахопу сінтаксічных з’яў – эліпсіса, сінтаксічнай рэдукцыі і кампрэсіі, сінанімічных сінтаксічных пераўтварэнняў, парцэляцыі і інш. Заканамернасці функцыянавання кожнай з названых з’яў заснаваны на спосабах кампенсацыі або ідэнтыфікацыі сэнсу. Кваліфікацыйная ўласцівасць праяўляецца ў канстантным характары кампенсаторных здольнасцей: кампенсаторныя сродкі маркіруюць семантычныя або граматычныя катэгорыі і пры гэтым у адносіны апазіцыі не ўступаюць. Інтэгральная функцыя кампенсаторнай прыкметы ў шырокім сэнсе рэалізуецца ў здольнасці аб’ядноўваць усе адзінкі дынамічнага сінтаксісу ў вялікі клас аб’ектаў на аснове падабенства заканамернасцей іх функцыянавання. Інтэграцыя ў вузкім сэнсе падразумявае аб’яднанне сінтаксічных адзінак у пэўныя групы на аснове спосабаў і сродкаў кампенсацыі сэнсу.

Кампенсацыя эліпсаванага дзеяслова выступае абагульняльнай тыпалагізацыйнай прыкметай і ўключае структурныя элементы прыватнага характару: параметры тыпалогіі структурнай і семантычнай арганізацыі, а таксама спосабаў выражэння прэдыкатыўных катэгорый. Яны сістэматызаваны ў адпаведнасці з моўнымі механізмамі, што рэгулююць іх функцыянаванне, з моўнымі ўзроўнямі, да якіх адносяцца кампенсаторныя сродкі, а таксама са ступенню частотнасці з’яў – ад універсальных да ўнікальных.

Параметры тыпалогіі структурнай або семантычнай арганізацыі заснаваны на кампенсаторных уласцівасцях сінтаксічных сувязей і адносін, кампанентаў семантычнай структуры эліптычнай канструкцыі. Матэрыяльнае выражэнне параметраў тыпалогіі атрымалі ў кампенсаторных кампанентах, якія структураваны ў адпаведнасці з прыналежнасцю да таго ці іншага моўнага ўзроўню: сінтаксічнага; семантычнага; марфалагічнага; лексічнага; фанетычнага.

У залежнасці ад функцыянальнай прыналежнасці кампенсаторныя кампаненты могуць маркіраваць семантыку і прэдыкатыўныя значэнні эліптычнай канструкцыі.

У залежнасці ад функцыянальнага дыяпазону кампенсаторныя кампаненты падзяляюцца на канстантныя; монафункцыянальныя; поліфункцыянальныя [9 – А; 11 – А; 13 – А; 16 – А; 26 – А; 27 – А; 32 – А; 34 – А; 36 – А; 46 – А; 48 – А; 49 – А; 50 – А].

2. Тыпалогія структурнай арганізацыі канструкцый з эліпсісам дзеяслова грунтуецца на вылучаных тыпалагічна істотных прыкметах – сінтаксічных сувязях і адносінах, а таксама логіка-семантычных адносінах (на ўзроўні звышфразавога адзінства), якія дазваляюць структурным кампанентам выконваць кампенсаторную функцыю.

Структурная тыпалогія канструкцый з эліпсісам дзеяслова прадстаўлена васьмю тыпамі (5193 адзінкі): поліпрэдыкатыўным (52 %); звышфразавымі (самастойныя і парцэляваная сінтаксічныя адзінкі) (29 %); ускладнена-паратаксічным (7 %); ускладнена-паўпрэдыкатыўным (4 %), ускладнена-параўнальным (3 %); ускладнена-інтрадуктыўным (3 %); ускладнена-далучальным (2 %).

Кожны тып мае адпаведны відавы клас. Сістэматызацыя відаў ажыццяўляецца ў адпаведнасці са ступенню праяўлення тыпалагічных уласцівасцей у канструкцыях з эліпсісам дзеяслова. *Поліпрэдыкатыўны тып* (2777 адзінак) уключае наступныя віды: экспліцытна-паратаксічны (30 %), імпліцытна-паратаксічны (23 %), экспліцытна-гіпатаксічны (20 %), імпліцытна-гіпатаксічны (19 %), камбінаваны (8 %). *Звышфразавы тып* (самастойныя сінтаксічныя адзінкі – 1035 адзінак) ахоплівае віды з логіка-семантычнымі адносінамі (587 адзінак): тоеснасці (55 %), уключэння (42 %), перакрывавання (3 %) і з семантыка-сінтаксічнымі адносінамі (448 адзінак): далучальнай неадпаведнасці (31 %), далучальнага супастаўлення (22 %), далучальна-заклучальныя (18 %), далучальна-прычынныя (15 %), далучальна-мэтавыя (10 %), далучальна-выясняльныя (4 %). *Звышфразавы тып* (самастойныя і парцэляваныя сінтаксічныя адзінкі – 568 адзінак) складаецца з парцэляванага выказніка (39 %), дапаўнення (28 %), акалічнасці (15 %), недапасаванага азначэння (4 %), дзейніка (2 %), адасобленай акалічнасці (1 %), азначэння (1 %). *Ускладнена-паратаксічны тып* (215 адзінак) уключае віды: з сінтаксічнай сувяззю з'яднання (66 %), далучальнай (28 %) і раз'яднання (6 %). *Ускладнена-паўпрэдыкатыўны тып* з адасобленымі акалічнасцямі (182 адзінкі) змяшчае віды з паўпрэдыкатыўнай (81 %) і далучальна-паўпрэдыкатыўнай (19 %) сінтаксічнай сувяззю. *Ускладнена-паўпрэдыкатыўны тып* з адасобленымі азначэннямі (46 адзінак) утрымлівае віды з адасобленымі азначэннямі, выражанымі дзеепрыметнікамі (55 %) і прыметнікамі (45 %). *Ускладнена-параўнальны тып* (141 адзінка) уключае віды з адсутнасцю скрытай прэдыкатыўнасці і наяўнасцю паралельных кампанентаў (37 %), з адсутнасцю скрытай прэдыкатыўнасці і паралельных кампанентаў (34 %), са скрытай прэдыкатыўнасцю і адсутнасцю паралельных кампанентаў (29 %). *Ускладнена-далучальны тып* (82 адзінкі) утрымлі-

вае віды з кампенсаторным кампанентам (адасобленым дапаўненнем), што ўказвае на аб'ект сумеснага дзеяння (37 %), на дадатковы аб'ект з адмоўным значэннем, які проціпастаўляецца станоўчаму аб'екту (26 %), на дадатковы аб'ект, што не адпавядае накіраванаму на яго дзеянню (21 %), на дадатковы аб'ект, які абмяжоўвае сферу распаўсюджвання накіраванага на яго дзеяння (16 %). *Ускладнена-інтрадуктыўны тып з устаўнымі канструкцыямі* (92 адзінкі) утрымлівае віды ўстаўных канструкцый, што ўказваюць на спосаб дзеяння (45 %), дубліруюць эліпсаваную лексему (27 %), змяшчаюць сінанімічную ў адносінах да эліпсаванай лексему (15 %), са значэннем міма-лётнай заўвагі (13 %). *Ускладнена-інтрадуктыўны тып са звароткамі* (55 адзінак) вылучаюцца віды з указаннем (78 %) і без указання (22 %) на канкрэтную асобу. Структурна-сінтаксічныя асаблівасці кожнага віду дазволілі вылучыць падвіды, заснаваныя на разнастайных сінтаксічных сувязях і адносінах.

Кожны тып мае ўласную сістэму кампенсаторных сродкаў, склад якой абумоўлены яго структурна-сінтаксічнымі асаблівасцямі. Кампенсаторная функцыя ажыццяўляецца з дапамогай як асобных сінтаксічных кампанентаў, так і сінтаксічных сувязей і адносін, а таксама логіка-семантычных аперацый. У сістэму кампенсаторных сродкаў уваходзяць:

поліпрэдыкатыўны тып: канстантная маркіроўка семантыкі або монафункцыянальны характар паказчыка семантыкі ў адной з прэдыкатыўных частак; анафарычная адсылка да кампанента адной з прэдыкатыўных частак або да прэдыкатыўнай часткі ў цэлым; узаемадзеянне кампанентаў з рэферэнтным значэннем пры супраціўных адносінах; даданыя часткі, што выконваюць ролю разгорнутага дапаўнення або акалічнасці ў адносінах да эліпсаванага выказніка галоўнай часткі (пры аб'ектных або акалічнасных адносінах);

звышфразаваы тып: паўтор прэдыкатыўнага і паўпрэдыкатыўнага кампанентаў; паўтор функцыянальна эквівалентных кампанентаў – прэдыкатыўнага і залежнага; паўтор дзеяслоўнай дамінанты; метафарычны паўтор; анафарычны паўтор; эквівалентнае ўключэнне зместу аб'ектнага і суб'ектнага кампанентаў у змест прэдыкатыўнага; безэквівалентнае ўключэнне зместу эліптычнай канструкцыі ў змест поўнай; безэквівалентнае ўключэнне зместу поўнай канструкцыі ў змест эліптычнай; уключэнне зместу кампанентаў, што знаходзяцца ў рода-відавых адносінах; уключэнне зместу залежнага кампанента ў змест прэдыкатыўнага; адносіны перакрывавання; далучальна-паратаксічная, далучальна-гіпатаксічная, далучальна-паўпрэдыкатыўная сінтаксічная сувязь;

ускладнена-паратаксічны тып: паратаксічная і далучальная сінтаксічная сувязь;

ускладнена-паўпрэдыкатыўны тып: паўпрэдыкатыўная і далучальная сінтаксічная сувязь;

ускладнена-параўнальны тып: параўнальная сувязь;

ускладнена-інтрадуктыўны тып: сэнсавае ўзаемадзеянне паміж кампанентамі [15 – А; 29 – А; 30 – А; 34 – А; 36 – А; 39 – А; 40 – А; 41 – А; 47 – А; 48 – А; 50 – А].

3. Семантычная арганізацыя канструкцый з эліпсісам дзеяслова прадугледжвае падзел і класіфікацыю сістэмы аб'ектаў у адпаведнасці са сродкамі кампенсацыі семантыкі (паказчыкаў семантыкі) і тыпам прэдыката. Фармалізацыя сінтаксічнага аб'екта дазволіла адлюстравачь найбольш значныя яго ўласцівасці – кампанентны склад канструкцый пэўнага тыпу і віду.

Семантычная класіфікацыя канструкцый з эліпсісам дзеяслова прадстаўлена 10 тыпамі (7406 адзінак): дынамічна-лакатыўным (52 %); экзістэнцыяльна-лакатыўным (17 %); лакатыўна-пацыентыўным (8 %); акцыянальна-безаб'ектным (4 %); акцыянальна-дэлібератыўным (4 %); акцыянальна-аб'ектным пераўтваральным (4 %); акцыянальна-аб'ектным непер'ўтваральным (4 %); экзістэнцыяльна-тэмпаральным (3 %); статальным (2 %); рэляцыйным (2 %).

Сістэма відаў кожнага тыпу адлюстроўвае усе магчымыя адценні семантыкі:

дынамічна-лакатыўны тып: рух суб'екта ад пачатковага пункта; да канечнага пункта; ад пачатковага пункта да канечнага; у канкрэтным напрамку без указання на канечны пункт; рух суб'екта, суадносны з мэтай руху; з актыўным дзеяннем суб'екта; з працягласцю руху; са спосабам руху; з прасторавым арыенцірам; з умовамі руху; з тэмпаральнай характарыстыкай руху; з перыядычнасцю або паўтаральнасцю руху; прычынай руху;

экзістэнцыяльна-лакатыўны тып: статальная лакалізацыя ў межах прасторавага арыенціра па-за межамі прасторавага арыенціра; паміж прасторавымі арыенцірамі; статальная лакалізацыя, суадносная з тэмпаральнай характарыстыкай; са спосабам лакалізацыі; статальная лакалізацыя аб'ектаў, размешчаных сумесна;

акцыянальна-безаб'ектны тып: актыўнае дзеянне ў сацыяльнай і фізічнай сферах; актыўнае дзеянне ў сацыяльнай сферы, абумоўленае прычынай дзеяння; умовай дзеяння; мэтай дзеяння; суадноснае са спосабам дзеяння;

лакатыўна-пацыентыўны тып: перамяшчэнне ў прасторы, суадноснае з уздзеяннем суб'екта на адушаўлены і на неадушаўлены аб'ект; перамяшчэнне ў прасторы, абумоўленае мэтай перамяшчэння; прычынай перамяшчэння, суадноснае са спосабам і з часам перамяшчэння;

акцыянальна-дэлібератыўны тып: маўленчая дзейнасць, суадносная з адрасатам і безадносна да яго; суадносная са спосабам і прычынай маўленчай дзейнасці;

акцыянальна-аб'ектны пераўтваральны тып: пераўтваральнае ўздзеянне на аб'ект, суадноснае са спосабам; з часам; пераўтваральнае ўздзеянне на аб'ект з дапамогай інструмента; функтыва; узаемадзеянне суб'екта

і аб'екта; пераўтваральнае ўздзеянне, звязанае з родам заняткаў суб'екта; змена сацыяльнага статусу суб'екта; узаемаадносіны паміж суб'ектам і аб'ектам; сумесная дзейнасць суб'екта і аб'екта;

акцыянальна-аб'ектны пераўтваральны тып: перадача аб'ектаў (матэрыяльных і нематэрыяльных); актыўнае пераўтваральнае ўздзеянне, суадноснае з яго спосабам; з дынамічнай лакалізацыяй уздзеяння; са статальнай лакалізацыяй уздзеяння; з узаемадзеяннем суб'екта і аб'екта; суадноснае з мэтай уздзеяння; накіраванае на аб'ект уздзеяння; актыўнае пераўтваральнае ўздзеянне ў інтэлектуальнай сферы;

экзістэнцыяльна-тэмпаральны тып: экзістэнцыяльная прыкмета, суадноснае з часам; экзістэнцыяльная прыкмета як апрадмечанае дзеянне; экзістэнцыяльная прыкмета канстантнага характару; фазісная мадыфікацыя праяўлення экзістэнцыяльнай прыкметы;

статальны тып: праяўленне стану ў сацыяльнай сферы; змена сацыяльнага стану суб'екта безадносна да прычыны; фазісная мадыфікацыя праяўлення стану; мадальная мадыфікацыя праяўлення стану; змена сацыяльнага стану суб'екта, абумоўленая прычынай;

рэляцыйны тып: адносіны ў мацыянальна-псіхічнай і сацыяльнай сферы.

Кампенсаторнае поле кожнага тыпу ўключае сродкі рэалізацыі адпаведнай семантыкі (паказчыкі семантыкі), які і маюць канстантны або пераменны характар. Іх сістэматызацыя ажыццяўляецца на аснове тыпалагічных уласцівасцей – ад універсальных да ўнікальных. *Дынамічна-лакатыўны тып*: дырэктыў-старт; дырэктыў-фініш; тразытыў; фінітыў-1; фінітыў-4; дыменсіў-1; дыменсіў-3; медыятыў-1. *Экзістэнцыяльна-лакатыўны тып*: лакатыў. *Лакатыўна-пацыентны тып*: пацыент; аб'ект; элімінатыў. *Акцыянальна-безаб'ектны тып*: фінітыў; спосаб; дэстыгнатыў; дыменсіў; лакатыў; каўзатыў; кандытыў; інструментыў; медыятыў. *Акцыянальна-дэлібератыўны тып*: дэліберат; атрыбутыўнае азначэнне; спосаб; каўзатыў. *Акцыянальна-аб'ектны пераўтваральны тып*: пацыентыў; спосаб; аб'ектыў; крэатыў; бенефіцыент; інструментыў (нерухомы); інструментыў (рухомы); локум; медыятыў. *Акцыянальна-аб'ектны пераўтваральны тып*: данатыў; аб'ектыў; спосаб; фінітыў-4; адрасат. *Экзістэнцыяльна-тэмпаральны тып*: дыстрыбутыў-2; тэмпаратыў. *Статальны тып*: локум. *Рэляцыйны тып*: рэянт-2; медыятыў.

Тыпалогія канструкцый з эліпсісам дзеяслова выяўляецца ў ступені частотнасці і прадуктыўнасці кожнага тыпу і мадэлі, а таксама ў спецыфічным наборы семантычных кампанентаў унутры канкрэтнай мадэлі. Прадуктыўнасць тыпу прадугледжвае магчымасць рэалізацыі адпаведнай семантыкі ў пэўнай колькасці мадэлей. У адпаведнасці з названым параметрам пабудавана градацыйная класі-

фікацыя семантычных тыпаў канструкцый з эліпсісам дзеяслова: дынамічна-лакатыўны тып (22 мадэлі); акцыянальна-аб'ектны пераўтваральны тып (17 мадэлей); акцыянальна-безаб'ектны тып (15 мадэлей); лакатыўна-пацыентыўны тып (9 мадэлей); акцыянальна-аб'ектны непераўтваральны тып (8 мадэлей); экзістэнцыяльна-лакатыўны тып (6 мадэлей); акцыянальна-дэлібератыўны тып (4 мадэлі); статычны тып (4 мадэлі); рэляцыйны тып (4 мадэлі); экзістэнцыяльна-тэмпаральны тып (3 мадэлі).

Частотнасць адлюстроўвае колькасць сінтаксічных адзінак у межах пэўнай мадэлі. Прадуктыўнасць указвае на здольнасць канкрэтнай мадэлі рэалізавацца ў пэўнай колькасці структурных схем [1 – А; 3 – А; 10 – А; 14 – А; 21 – А; 23 – А; 24 – А; 27 – А; 28 – А; 31 – А; 34 – А; 42 – А; 44 – А; 45 – А; 50 – А].

4. Пры выяўленні спосабаў выражэння прэдыкатыўных значэнняў улічваліся наступныя характарыстыкі: узровень моўнай арганізацыі, да якога адносіцца кампенсаторны кампанент, спосаб кампенсацыі прэдыкатыўнага значэння, сродак (від кампенсаторнага кампанента) і фактары, якія рэгулююць выражэнне прэдыкатыўных значэнняў (9623 адзікі).

Устаноўлена, што эксплікацыя прэдыкатыўных значэнняў кампенсаторнымі сродкамі можа быць абумоўлена структурнымі фактарамі, найбольш пашыранымі сярод якіх выступаюць канстантная маркіроўка значэння часу з дапамогай дэтэрмінаваных членаў сказа; граматычнае значэнне адасобленай акалічнасці (трыванне); маркіроўка значэнняў часу кампенсаторнымі кампанентамі ў структуры складанага сказа і складанага сінтаксічнага цэлага; кампенсаторная функцыя зварожжы, парцэляваных і ўстаўных канструкцый пры маркіроўцы значэнняў ладу.

Структурна-сэнсавыя фактары рэгулююць кампенсаторную функцыю часці і лексічных сродкаў пры маркіроўцы значэнняў тэмпаральнасці. Мадальная часціца *бывала*, вылучальна-абмежавальная *толькі* і ўзмацняльная *ды*, лексема з часавым значэннем абмяжоўваюць магчымыя значэнні тэмпаральнасці канструкцый з эліпсісам дзеяслова на аснове сэнсавай спалучальнасці. Структурна-сэнсавымі фактарамі абумоўлена кампенсацыя значэнняў персанальнасці лексічнымі сродкамі – асабовымі займеннікамі або ўласнымі ці агульнымі назоўнікамі.

Фармальна-граматычныя фактары маркіруюць значэнне тэмпаральнасці з дапамогай марфалагічных сродкаў, у прыватнасці формаўтваральных часціц, якія ўказваюць на значэнне асобы, безасабова-прэдыкаўных прыслоўяў, форм дапаўнення.

Фактар семантычнай імплікацыі абумоўлівае маркіроўку значэнняў персанальнасці спосабам пераемнасці кампанентаў аб'ектна-суб'ектнага тыпу ў структуры складанага сказа або складанага сінтаксічнага цэлага.

На аснове сінтаксічнага паралелізму маркіруюцца значэнні тэмпаральнасці дзякуючы сінтаксічнай і граматычнай аднапланавасці кампанентаў, што ахопліваюцца паратаксічнай сінтаксічнай сувяззю, – гэта аднародныя выказнікі і часткі складаных канструкцый. Сінтаксічны паралелізм выступае спосабам кампенсацыі значэння персанальнасці ў структуры складанага сказа або звышфразавога адзінства.

Сродкі і спосабы выражэння прэдыкатыўных значэнняў набываюць універсальны характар, калі выступаюць функцыянальна тоеснымі ў дачыненні да эліпсаванага дзеяслова або маюць канстантны характар: выражэнне значэнняў тэмпаральнасці з дапамогай дэтэрмінаваных членаў сказа або на аснове сінтаксічнага паралелізму, указанне на значэнне персанальнасці з дапамогай асабовых займеннікаў, уласных або агульных назоўнікаў ці суб'ектных або прэдыкатыўных кампанентаў у структуры звышфразавога адзінства. Унікальны характар маюць спосабы маркіроўкі названых катэгорый ускосным спосабам – на аснове розных логіка-семантычных ці семантыка-сінтаксічных адносін або сінтаксічнага абмежавання: выражэнне значэнняў тэмпаральнасці з дапамогай вылучальна-абмежавальных і ўзмацняльных часціц, выражэнне значэнняў персанальнасці імпліцытна або на аснове лагічнай аперацыі ўключэння, выражэнне значэнняў аб'ектыўнай мадальнасці з дапамогай звароткаў, інтанацыі або злучнікаў.

Значэнні тэмпаральнасці маркіруюцца сінтаксічнымі сродкамі (82 %): дэтэрмінаванымі акалічнасцямі, сінтаксічным паралелізмам паміж аднароднымі выказнікамі, сінтаксічным паралелізмам у структуры звышфразавога адзінства, адасобленымі акалічнасцямі, сінтаксічным паралелізмам у структуры складанага сказа; лексічнымі сродкамі (22 %): назоўнікамі і прыслоўямі з часавым значэннем; марфалагічнымі сродкамі (4,4 %): мадальнымі, вылучальна-абмежавальнымі і ўзмацняльнымі часціцамі (прааналізавана 2878 адзінак).

Значэнні мадальнасці (2290 адзінак) выражаюцца формаўтваральнымі часціцамі (22,5 %), адмоўнымі часціцамі (7 %); сэнсавымі часціцамі (6 %); вылучальна-абмежавальнымі часціцамі (5 %); спалучэннем вылучальна-абмежавальнай і формаўтваральнай часціц (4 %); пытальных і формаўтваральных часціц (3,5 %); сэнсавых і мадальных часціц (3 %); з дапамогай пабочных слоў (11 %); безасабова-прэдыкатыўнага прыслоўя *трэба* (5 %); звязкі састаўнога дзеяслоўнага выказніка (4,5 %); часціцы *хіба* (3 %); безасабова-прэдыкатыўнага прыслоўя *можна* (2,5 %); формы дапаўнення з суб'ектным значэннем (1,5 %); парцэляванай канструкцыі (1 %).

Сістэма значэнняў персанальнасці ўключае кантэкстуальныя сродкі (66,5 %): кампаненты з суб'ектным значэннем у структуры звышфразавога адзінства, прэдыкатыўныя кампаненты ў структуры звышфразавога адзінства, прэдыкатыўныя кампаненты ў структуры складанага сказа, функцыянальна-сінтаксічнае пераўтварэнне кампанентаў суб'ектнага тыпу, на аснове семантыч-

най імплікацыі і лагічнай аперацыі ўключэння; лексічныя сродкі (33,5 %): асабовыя займеннікі, уласныя назоўнікі, агульныя назоўнікі (4455 адзінак) [19 – А; 20 – А; 22 – А; 25 – А; 26 – А; 34 – А; 37 – А; 50 – А].

5. Кампенсаторная функцыя парадэгмы структурна-сінтаксічных мадыфікацый (эліптычная канструкцыя – вытворная канструкцыя – канструкцыя з імпліцытнай семантыкай – перафразаваная канструкцыя – няпоўная канструкцыя) абумоўлена фактарамі поліфункцыянальнасці сінтаксем, асноўным параметрам сістэматызацыі якіх выступае спосаб ідэнтыфікацыі семантыкі сінтаксемы.

Былі выяўлены наступныя фактары поліфункцыянальнасці сінтаксем: канструкцыйна-трансфармацыйны; канструкцыйна-катэгарыяльны; логіка-семантычны.

Найбольш часта поліфункцыянальны характар набываюць сінтаксемы ў парадэгме структурна-сінтаксічных мадыфікацый *эліптычная канструкцыя – вытворная сінтаксічная канструкцыя без змены класа слоў*. У названых вытворных канструкцыях суб'ект і прэдыкат захоўваюць свае функцыі, змяняецца толькі форма прэдыката. Радзей поліфункцыянальны характар сінтаксем назіраецца ў наступных вытворных канструкцыях са зменай лексіка-граматычнага класа слоў: аддзяслоўных наміналізаваных канструкцыях; адпрыметнікавых наміналізаваных канструкцыях. Часцей сінтаксемы набываюць поліфункцыянальны характар у канструкцыях з прэдыкатамі: адцыянальным; экзістэнцыяльным; рэляцыйным; характарызацыйным. Сфера працягнення прэдыкатыўнай прыкметы можа быць розная: фізічная; сацыяльная; псіхічная. Функцыянальны дыяпазон сінтаксемы ўключае ўсе магчымыя семантычныя функцыі і абумоўлены тыпам прэдыката. Да **найбольш прадуктыўных** адносяцца наступныя сінтаксемы:

- **назоўнік М. скл.** (*v + назоўнік*) (6) выконвае семантычныя функцыі: прэдыкат, фінітыў-2, лімітатыву, лакатыў, аб'ект, дэскрыптыў;
- **назоўнік Р. скл.** (*з + назоўнік*) (5) выконвае семантычныя функцыі: прэдыкат, фабрыкатыву, стымул, каўзатыву, лакатыў;
- **назоўнік Тв. скл.** (*з + назоўнік*) (4) выконвае семантычныя функцыі: прэдыкат наміналізаваны, прэдыкат кваліфікатыву, аб'ект, дэскрыптыў;
- **назоўнік Н. скл.** (3) выконвае семантычныя функцыі: прэдыкат, экзісцыенс, статаляная прыкмета;
- **назоўнік Тв. скл.** (*без прыназоўніка*) (3) выконвае наступныя семантычныя функцыі: прэдыкат, аб'ект, медыятыў.

Нізкую ступень прадуктыўнасці маюць сінтаксемы:

- **назоўнік Р. скл.** (*для + назоўнік*) (2) выконвае наступныя семантычныя функцыі: прэдыкат, фінітыў-4;
- **назоўнік В. скл.** (*за + назоўнік*) (2) выконвае семантычныя функцыі: сітуант, прэдыкат;

- **назоўнік В. скл.** (*у + назоўнік*) (2) выконвае семантычныя функцыі: фінітыў, наміналізаваны прэдыкат;
- **назоўнік В. скл.** (*на + назоўнік*) (2) выконвае семантычныя функцыі: наміналізаваны прэдыкат, лакатыў;
- **прыметнік М. скл.** (2) выконвае семантычныя функцыі: прэдыкат, атрыбутыўнае азначэнне;
- **назоўнік Р. скл.** (*да + назоўнік*) (1) выконвае функцыю прэдыката;
- **назоўнік Р. скл.** (*без + назоўнік*) (1) выконвае функцыю прэдыката;
- **назоўнік Р. скл.** (*над + назоўнік*) (1) выконвае функцыю дэстыгматыва.

Найменшы функцыянальны дыяпазон набываюць сінтаксемы ў парадыме структура-сінтаксічных мадыфікацый, абумоўленых кантэкстуальна-катэгарыяльным і логіка-семантычным фактарамі. Падобныя з'явы ў сінтаксічнай сістэме беларускай мовы кваліфікуюцца як унікальныя.

Кантэкстуальна-катэгарыяльны фактар характарызуецца кантэкстуальнай абумоўленасцю поліфункцыянальнасці сінтаксем, пераменным характарам сінтаксічных адносін і канстантным (пры змене семантычнай функцыі і захаванні сінтаксічнай) або пераменным (пры змене семантычнай і сінтаксічнай функцый адначасова) характарам сінтаксічных сувязей. Падобныя фактары дазваляюць іменнай і інфінітыўнай сінтаксеме змяняць іерархічны статус і набываць значны функцыянальны дыяпазон, што вызначана іх здольнасцю ахапіць найбольшую колькасць сінтаксічных функцый.

Аналіз дазволіў стварыць градацыйную класіфікацыю сінтаксем на аснове ступені іх прадуктыўнасці. Да **найбольш прадуктыўных** адносяцца наступныя сінтаксемы: *назоўнік Р. скл. адз. лік (да + назоўнік)* (4); *назоўнік Тв. скл. адз. лік (з + назоўнік)* (4); *інфінітыў* (3). **Нізкую ступень прадуктыўнасці** маюць сінтаксемы: *назоўнік Г. скл. адз. лік (без + назоўнік)* (2); *назоўнік Р. скл. адз. лік (за-места + назоўнік)* (2); *назоўнік Тв. скл. адз. лік без прыназоўніка* (2); *лічэбнік Н. скл. адз. лік* (2); *назоўнік Н. скл. адз. лік* (2); *дзеепрыметнік Н. скл. адз. лік* (1).

Катэгарыяльныя змены залежных сінтаксем у парадыме структура-сінтаксічных мадыфікацый адбываюцца са зменай семантычнай функцыі і з захаваннем сінтаксічнай або са зменай семантычнай і сінтаксічнай функцый адначасова.

Логіка-семантычны фактар поліфункцыянальнасці сінтаксем абумоўлены імпліцытнай семантыкай, якую яны набываюць у выніку логіка-семантычнага ўзаемадзеяння. У парадыме падобных мадыфікацый сінтаксічныя сувязі і адносіны маюць пераменны характар. Логіка-семантычнае ўзаемадзеянне паміж кампанентамі надае сінтаксемам сінкрэтычны характар: форма і функцыя іх не супадаюць. Функцыя сінтаксем, набытая ў выніку падобнай аперацыі, кваліфікуецца як імпліцытная.

Функцыянальны дыяпазон сінтаксем у канструкцыях з эліпсісам дзеяслова можа пашырацца за кошт таго, што яны набываюць імпліцытную семантыку,

якую ў большасці выпадкаў маюць сінтаксемы, выражаныя *інфінітывам*, у выніку логіка-семантычнага ўзаемадзеяння канструкцый (4). *Іменныя сінтаксемы* ў парадыгме аманімічных форм таксама могуць мець імпліцытную семантыку (3) [2 – А; 12 – А; 18 – А; 33 – А; 34 – А; 50 – А].

6. Сістэма моўных механізмаў адлюстроўвае заканамернасці, што рэгулююць функцыянаванне канструкцый з эліпсісам дзеяслова. Кампенсация эліпсіса, што ажыццяўляецца з дапамогай моўных сродкаў розных узроўняў – сінтаксічнага, марфалагічнага, лексічнага, фанетычнага, можа быць абумоўлена логіка-семантычнымі і семантыка-сінтаксічнымі фактарамі.

Структурна-сэнсавыя моўныя механізмы рэгулююць кампенсаторную функцыю:

– частак у структуры поліпрэдыкатыўных сінтаксічных адзінак з эліпсісам дзеяслова: экспліцытна-паратаксічнага, імпліцытна-паратаксічнага, экспліцытна-гіпатаксічнага, імпліцытна-гіпатаксічнага, камбінаванага відаў;

– самастойных сінтаксічных адзінак у структуры звышфразавога адзінства з наступнымі семантыка-сінтаксічнымі адносічамі: далучальнай неадпаведнасці, далучальнага супастаўлення, далучальна-заклучальных, далучальна-прычынных, далучальна-мэтавых, далучальна-выясняльных;

– парцэляванай і эліптычнай адзінак у структуры звышфразавога адзінства з наступнай сінтаксічнай сувяззю: далучальна-паратаксічнай, далучальна-гіпатаксічнай, далучальна-паўпрэдыкатыўнай;

– кампанентаў у структуры ўскладненай сінтаксічнай адзінкі наступных тыпаў: ускладнена-паратаксічнага, ускладнена-паўпрэдыкатыўнага, ускладнена-далучальнага.

Сэнсавыя моўныя механізмы рэгулююць:

– замяшчэнне эліпсаванага выказніка функцыянальна тоесным кампанентам, які выступае ў якасці паказчыка семантыкі ў канструкцыях наступных семантычных тыпаў: дынамічна-лакатыўнага, экзістэнцыяльна-лакатыўнага, лакатыўна-пацыентыўнага, акцыянальна-безаб'ектнага, акцыянальна-дэлібератыўнага, акцыянальна-аб'ектнага пераўтваральнага, акцыянальна-аб'ектнага непераўтваральнага, экзістэнцыяльна-тэмпаральнага, статальнага, рэляцыйнага;

– дыяпазон функцый сінтаксем у парадыгме эліптычных сінтаксічных мадыфікацый з імпліцытнай семантыкай – сінтаксічных: *выказнік – акалічнасць мэты – акалічнасць месца – акалічнасць часу – азначэнне*; семантычных: *прэдыкат – фінітыў-4 – лакатыў (імпл.) – тэмпаратыў (імпл.)*. Сінтаксічныя сувязі і адносіны ў такіх парадыгмах набываюць пераменны характар;

– кампенсаторную функцыю кампанентаў у структуры звышфразавога адзінства з логіка-семантычнымі адносінамі тоеснасці, уключэння і перакрывавання;

– кампенсаторную функцыю кампанентаў, звязаных са сказам інтрадуктыўнай сінтаксічнай сувяззю: ускладнена-параўнальны тып, ускладнена-інтра-

дуктыўны тып з устаўнымі канструкцыямі, ускладнена-інтрадуктыўны тып са звароткамі.

Фармальныя моўныя механізмы рэгулююць структураванне семантычных тыпаў эліптычных канструкцый у адпаведныя мадэлі і схемы. Фармалізацыя тыпаў канструкцый з эліпсісам дзеяслова заснавана на іх сэнсавай класіфікацыі і ўключае набор семантычных кампанентаў у адпаведнасці з характарам прэдыката (акцыянальны, рэляцыйны, статальны) і прыналежнасцю да пэўнага віду (напрыклад, кампаненты суб'ектнага, аб'ектнага тыпу, сітуанты, сірканстанты і інш.), што дазволіла стварыць градацыйную класіфікацыю мадэлей эліптычных канструкцый на аснове ступені іх частотнасці і прадуктыўнасці. Крытэрыем падзелу на высока- і нізкочастотныя (або высока- і нізкапрадуктыўныя) мадэлі выступае паказчык p . Сярэдняя частата (або прадуктыўнасць) мадэлі вылічваецца па формуле $p = \frac{100\%}{n}$, дзе n – колькасць мадэлей унутры класа з агульнай семантыкай або колькасць структурных схем унутры пэўнай мадэлі.

Актуалізатыўныя моўныя механізмы забяспечваюць эксплікацыю прэдыкатыўных значэнняў спецыфічнымі сродкамі розных узроўняў:

– сінтаксічнага: сінтаксічны паралелізм, сінтаксічныя адносіны, дэтэрмінаваныя члены сказа, звароткі, парцэляваныя і ўстаўныя канструкцыі, значэнне экспліцытна выражанага выказніка ў структуры поліпрэдыкатыўнай сінтаксічнай адзінкі і складанага сінтаксічнага цэлага, граматычнае значэнне адасобленай акалічнасці і азначэнні, злучнік *каб*;

– марфалагічнага: мадальныя, узмацняльныя, вылучальна-абмежавальныя, формаўтваральныя часціцы, формы дапаўнення;

– лексічнага: назоўнікі і займеннікі, што ўказваюць на асобу, назоўнікі і прыслоўі з часавым значэннем, безасабова-прэдыкатыўныя прыслоўі;

– фанетычнага: інтанацыйна-сэнсавое афармленне звароткаў і парцэляваных канструкцый;

– імпліцытным спосабам: пераемнасць кампанентаў аб'ектна-суб'ектнага тыпу ў структуры складанага сказа або складанага сінтаксічнага цэлага, сэнсавая спалучальнасць кампанентаў;

– логіка-семантычных адносін: сінанімічныя сінтаксічныя пераўтварэнні, рэферэнтная аднесенасць кампанентаў суб'ектнага тыпу; уключэнне простага мовы ў семантычную структуру сказа, рэферэнтная аднесенасць кампанентаў суб'ектнага тыпу.

Інтэрпрэтацыйныя моўныя механізмы рэгулююць фактары ідэнтыфікацыі семантычнай і сінтаксічнай функцый сінтаксемы ў парадэгме структурна-сінтаксічных мадыфікацый з сінанімічнымі сінтаксічнымі пераўтварэннямі і катэгарыяльнымі зменамі:

– пры канстантным характары сінтаксічных сувязей і адносін, пераменным характары граматычных форм (вытворныя сінтаксічныя канструкцыі);

– пры канстантным характары сінтаксічных сувязей і адносін (канструкцыі з катэгарыяльнымі зменамі сінтаксем);

– пры пераменным характары сінтаксічных сувязей і адносін (канструкцыі са змай іерархічнага статусу сінтаксем) [12 – А; 24 – А; 26 – А; 27 – А; 28 – А; 30 – А; 34 – А; 50 – А].

Рэкамендацыі па практычным прымяненні

Навуковая, тэарэтычная, практычная і сацыяльная значнасць вынікаў даследавання вызначаецца: а) распрацоўкай кампенсаторнай сінтаксічнай тыпалогіі; б) новым падыходам да вывучэння структурнай, семантычнай і граматычнай арганізацыі канструкцый з эліпсісам дзеяслова; в) распрацоўкай стратэгіі сінхроннага тыпалагічнага навуковага даследавання з’явы эліпсіса ў сінтаксічнай сістэме беларускай мовы; г) комплексным даследаваннем і сістэматызацыяй канструкцый з эліпсісам дзеяслова на аснове структурных, семантычных і функцыянальных параметраў.

Распрацаваныя крытэрыі аналізу, параметры тыпалогіі і прынцыпы класіфікацыі канструкцый з эліпсісам дзеяслова знойдуць прымяненне пры апісанні і сістэматызацыі іншых аб’ектаў сінтаксічнай сістэмы беларускай мовы з аналагічнымі заканамернасцямі функцыянавання – сінтаксічнай рэдукцыі, сінтаксічнай кампрэсіі, сінанімічных сінтаксічных пераўтварэнняў, семантычнай імплікацыі, парцэляцыі. Вынікі даследавання могуць быць выкарыстаны пры стварэнні функцыянальнай граматыкі беларускай мовы і паўплываць на характар далейшых тэарэтычных распрацовак праблем дыферэнцыяцыі і інтэрпрэтацыі адзінак у сінтаксічных сістэмах блізка- і няблізкароднасных моў.

Асноўныя палажэнні і вывады даследавання, а таксама сістэматызаваны, абагульнены і інтэрпрэтаваны значны фактычны матэрыял могуць быць выкарыстаны ў тэарэтычных працах і практычных дапаможніках па сінтаксісе беларускай мовы; пры напісанні раздзела «Сінтаксіс» у акадэмічных граматыках беларускай мовы; пры падрыхтоўцы сінтаксічных слоўнікаў розных тыпаў; пры чытанні курсаў і спецкурсаў па сінтаксісе ў ВНУ.